

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота
магістра
з теми: **«РОЗВИТОК ВИМОВНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У
ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ»**

Виконала:
здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціалізація 016.01 Логопедія
Еріка КІШ

Науковий керівник: **Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії і спеціальних методик

Рецензент: **Олег ОПАЛЮК**,
кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Розгляд теоретичних засад розвитку вимови у дошкільників з нормотиповим розвитком та із порушеннями слуху	
1.1. Розвиток вимови у дітей дошкільного віку з нормотиповим розвитком сенсорних процесів.....	6
1.2. Психологічна характеристика старших дошкільників із порушеннями слуху.....	13
1.3. Особливості формування вимовної сторони мовлення в дітей із порушеннями слуху.....	21
1.4. Дидактична гра як засіб корекційної роботи з розвитку вимови в дітей з порушеннями слуху.....	32
Висновки до розділу	34
Розділ II. Вивчення особливостей розвитку вимовних навичок у старших дошкільників із порушеннями слуху. Методика та зміст формувальної частини дослідження	
2.1. Організація та методика проведення констатувальної частини дослідження.....	37
2.2. Методичні рекомендації щодо корекції та розвитку вимови старших дошкільників з порушеннями слуху з використанням дидактичних ігор.....	49
2.3. Рекомендації щодо розвитку мовлення дітей дошкільного віку з порушеннями слуху у сім'ї.....	59
Висновки до розділу	65
Висновки	69
Список використаних джерел	74

Вступ

Актуальність дослідження. Формування комунікативних умінь дитини починається у сім'ї, триває під час перебування у закладі дошкільної освіти, потім у період навчання у школі і далі протягом усього життя. Від рівня комунікативного розвитку залежить успішність соціально-психологічної адаптації у суспільстві та самореалізації можливостей та здібностей.

У той же час дослідники зазначають, що недостатній ступінь комунікативної готовності дітей з порушеннями слуху переростає у комунікативні труднощі, які важко долаються і мають серйозні наслідки під час навчання та виховання у закладі дошкільної освіти. Розвиток комунікативних процесів займає чільне місце, оскільки ці вміння мають універсальний узагальнений характер. Процес спілкування у дошкільному віці є складною та багатогранною діяльністю, потребує специфічних знань та умінь, які дитина може опанувати лише у процесі засвоєння соціального досвіду, накопиченого попередніми поколіннями. Високий рівень комунікації виступає запорукою успішної адаптації дітей у соціальному середовищі, що визначає практичну значущість формування комунікативних умінь з раннього дитинства.

На сьогоднішній день, дослідження з розвитку вимовних навичок у дітей з порушеннями слуху є актуальним і становить інтерес у сфері спеціальної педагогіки та психології. У дітей з порушеннями слуху спостерігаються проблеми у розвитку мовлення, а оптимальна корекція вимовної сторони позитивно впливає на розвиток вцілому.

На сучасному етапі велика кількість людей з порушеннями слуху використовує як засіб спілкування жестове мовлення та дактиль, а розвитку вимовних навичок, на наш погляд, приділяється недостатньо уваги. Ми вважаємо, що навчання вимові допомагає як розвитку дітей з порушеннями слуху вцілому, так і соціальній реабілітації та адаптації, тому що усне мовлення дозволяє розширити рамки комунікації.

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях розроблялися та висвітлювалися різні аспекти розвитку навичок спілкування. Механізми онтогенетичного формування комунікативних вмінь та навичок вивчалися В. Сухомлинським, А. Богуш, М. Вашуленко, О. Гвоздєвим, С. Дорошенко, Н. Виноградовою, Н. Гавриш, Т. Котик, К. Крутій, І. Лапшиною, Н. Луцан, Н. Жинкіним, Л. Паламар, Л. Шадріною. Вивчення процесів вимови та мовлення в цілому у дітей зособливими

освітніми потребами дошкільного віку розглядалася дослідницями, науковцями логопедами, методистами: Н. Гавриловою, О. Правдіною, С. Коноплястою, О.Ткач, Р. Левіною, І. Марченко, О. Мастюковою, О. Мілевською, В. Петровою, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В.Тищенко, В. Тарасун, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.

Порушення однієї з основних сенсорних систем у дітей з порушеннями слуху зазвичай призводить до недорозвинення всіх компонентів мовлення, у тому числі вимови.

Мета дослідження: вивчити особливості стану вимовних вмінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями слуху та розробити методичні рекомендації щодо їх розвитку і корекції.

Об'єкт дослідження: особливості розвитку вимовної сторони мовлення у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: особливості розвитку вимовної сторони мовлення у дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

Гіпотеза дослідження: діти дошкільного віку з порушеннями слуху мають труднощі у розвитку вимовної сторони мовлення, що вимагає розробки методики спеціальної корекційно-розвивальної роботи.

Завдання дослідження:

1. Вивчення загальної та спеціальної літератури з проблематики дослідження.

2. Розробка методики експериментального вивчення вимовної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку із порушеннями слуху.

3. Виявлення особливостей вимовних навичок у старших дошкільників із порушеннями слуху.

4. Розробка методичних рекомендацій щодо корекції вимови у дошкільників із порушеннями слуху.

5. Узагальнення результатів та формулювання висновків проведеного дослідження.

Методи дослідження:

Теоретичні: огляд та аналіз сучасної літератури з проблематики дослідження, аналіз основних понять та термінів.

Емпіричні: спостереження, бесіда, експеримент, опис, порівняння та узагальнення експериментальних даних.

Математичні: кількісний та якісний аналіз експериментальних даних за допомогою статистичної обробки результатів.

Елементи наукової новизни полягають в уточненні окремих аспектів походження труднощів у вимові дітей із заїканням старшого дошкільного віку.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене можливістю використання практичного матеріалу для обстеження, розвитку та корекції вимови у дошкільників із порушеннями слуху логопедами, вихователями спеціальних груп закладів дошкільної освіти та батьками дітей.

База дослідження: заклад дошкільної освіти №39 „Журавлик” комбінованого типу Ужгородської міської ради, м. Ужгород Закарпатської області.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Висновки

У оволодінні вимовою дошкільників з порушеннями слуху виділяється інформальний шлях (оволодіння вимовною стороною за допомогою наслідування мовлення оточуючих) та шлях систематичного цілеспрямованого навчання.

Дидактична гра як спосіб розвитку вимовних навичок і містить у собі великі потенційні можливості: викликає інтерес до занять; розвиває психічні процеси; вчить дотримуватися правил, розвиває контроль та самоконтроль. У дидактичній грі дитина не тільки отримує нові знання, але також узагальнює та закріплює попередні. Взаємодія логопеда та дитини відбувається в ігровій діяльності, що дозволяє налагодити емоційний контакт, одночасно розвивати вимовні навички, що позитивно впливає на психічні процеси.

Відвідування дошкільниками з порушеннями слуху спеціальних чи інклюзивних груп закладу дошкільної освіти створює сприятливі умови щодо систематичної роботи з розвитку мовлення. Зниження або порушення комунікативних можливостей та здібностей помітно відображається на провідній ігровій діяльності дітей із порушеннями слуху: бідність сюжету, низький процесуальний характер гри, низька мовленнєва активність.

До експериментальної групи (ЕГ) увійшли 7 дітей старшого дошкільного віку. У них діагностовані: двостороння сенсоневральна глухуватість 2-4 ступеня у шести дітей, глухота в однієї дитини, а також далекозорий астигматизм у однієї, ДЦП у однієї, ЗПР у трьох. Всі діти бінарно протезовані заушними слуховими апаратами. Для проведення порівняльного аналізу результатів констатувальним експериментом також було охоплено 7 дітей такого ж віку, але без порушення слухової функції. Вивчення проходило за напрямками:

- Вивчення мовленнєвого дихання та пов'язаної з ним злитності вимови.
- Вивчення голосової функції.
- Вивчення звуковимови.
- Перевірка дотримання словесного наголосу.

- Перевірка дотримання норм орфоепії.
- Перевірка використання різних видів інтонації.

Узагальнюючи отримані результати, можна дійти висновку, що стан вимовних навичок дітей з порушеннями слуху має нижчі показники за рівнем виконання завдання, на відміну від дітей з нормотиповим слухом. Особливу складність у дітей із порушеннями слуху викликали завдання на перевірку мовленнєвезового дихання, злитності вимови, перевірку звуковимови.

Аналізуючи отримані дані, ми співвіднесли суму балів, набраних кожною дитиною, з рівнем розвитку вимовної сторони мовлення і отримали такий внутрішньогруповий розподіл:

Високий рівень розвитку вимовних навичок (від 17 до 21 бала) – діти виконали завдання самостійно або з мінімальною допомогою логопеда. На одному видиху вони вимовили від 11 до 15 складів. На видосі вимовляють короткі фрази та речення. Голос за силою, висотою та тембром розвинутий нормально без особливостей. Темп мовлення нормальний (побутовий). Порушення звуковимови: оглушення дзвінких приголосних звуків; призвуки при вимові приголосного звука [ф]; пом'якшення приголосних звуків; не автоматизовані такі звуки як: [р], [л], [ш], [с]; спостерігаються різні заміни: звука [ш] на звук [з], звука [щ] на звук [з] або [ш], звука [ж] на звук [ш] або [з], звука [з] на звук [ж], звука [з] на звук [ш]. Діти правильно відтворюють у мовленні збіг приголосних у словах. Дотримуються словесного наголосу і норм орфоепії. Точно і правильно відтворюють розповідну, окличну, питальну інтонацію. Мовлення дітей виразне, зрозуміле для оточуючих. До цієї групи увійшли 43% (трьох) дошкільників з порушеннями слуху (ЕГ) та 71% дітей (п'ятеро) без порушення слухової функції (КГ).

Середній рівень розвитку вимовних навичок (від 11 до 16 балів) – діти виконали завдання з другої, третьої спроби з допомогою логопеда. Вимовили від 6 до 10 складів на одному видиху. Під час видиху вимовляють короткі фрази.

Голос за силою, висотою, тембром без особливостей, але у окремих слабкий, тихий голос. Темп мовлення близький до норми або уповільнений. Порушення звуковимови: призубна артикуляція звуків; призвуки при вимові звуків [с], [п], [ж]; не автоматизовано звуки [ш], [щ], [ч], [р], [л], [ц], [з]; оглушення дзвінких приголосних звуків; немає злитності при вимові африкатів; заміни: звука [с] на звук [ш], звука [ж] на звук [з'] або [ш], звука [щ] на звук [с] або [с'], звука [ш] на звук [с], звука [ц] на звук [с], звука [ф] на звук [п]. Збіг приголосних діти відтворюють з помилками, з допомогою логопеда. У них спостерігаються поодинокі помилки у дотриманні словесного наголосу та орфоепічних норм. Точно та правильно відтворюють потрібну інтонацію. Мовлення недостатньо виразне, зрозуміле лише близьким дитини. До цієї групи увійшли 43% дітей (троє) з порушеннями слуху (ЕГ) та 29% дошкільників (двоє) без порушення слухової функції (КГ).

Низький рівень розвитку вимовних навичок (від 0 до 10 балів) – завдання не виконані або виконані зі значною допомогою логопеда. Діти цього рівня вимовляють до 5 складів на одному видиху. Притаманна поскладова вимова слів у фразах, великі паузи між словами. Голос гучний, крикливий. Велика кількість порушень звуковимови: відкрита гугнявість; призубний сигматизм шиплячих; немає злитності при вимові африкатів; заміни більшості звуків на звук [т]; не автоматизовані звуки [р], [л], [ж] та у самотійному мовленні відсутні; заміни при вимові звуків [ш], [ц], [с], [з]. Рівнонаголошена вимова складів. Дотримуються орфоепічних норм лише при вимові знайомих слів. Не можуть відтворити ту чи іншу інтонацію. Мовлення невиразне, змазане, не зрозуміле навіть близьким дитини. До цієї групи дітей увійшло 14 % (одна дитина) з порушеннями слуху.

На основі отриманих даних можемо стверджувати, що діти з порушеннями слуху мають особливості у розвитку вимовної сторони мовлення, найбільше помічено порушень у звуковимові, при вимові збігу приголосних, дотримання словесного наголосу та норм орфоепії. Для вимови дітей з порушеннями слуху

характерна загальна змазаність, бідність інтонації, голос глухий і слабо модульований, темп мовлення, зазвичай, уповільнений.

У процесі порівняння результатів вивчення вимовних навичок дітей було встановлено, що при виконанні завдань у більшості випадків дітям з порушеннями слуху потрібно дві-три спроби для правильного виконання завдання та допомога з сторони логопеда, на відміну від дітей без порушення слухової функції, де завдання були виконано самостійно. Отримані дані свідчать про необхідність спеціальної корекційно-розвивальної роботи з розвитку вимовної сторони мовлення на різних етапах навчання дітей з порушеннями слуху.

Методичні рекомендації щодо розвитку вимовних навичок у дітей з порушеннями слуху з використанням дидактичних ігор:

Робота з розвитку вимовних навичок має проводитись на індивідуальних, та підгрупових заняттях. Дидактична гра має мати визначену мету, складатися з етапів та дидактичних матеріалів. Гра проводиться з допомогою індивідуальних слухових апаратів.

У процесі проведення дидактичних ігор ніщо не має заважати дитині. Має бути врахований рівень втрати слуху дитини, вік, індивідуальні особливості.

Кожна гра закінчується підбиттям підсумків.

Відповідно до рекомендацій, описаних вище, ми пропонуємо варіанти дидактичних ігор для розвитку вимовної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з порушеннями слуху. Запропоновані ігри, завдання, мовленнєвий матеріал, треба розглядати як орієнтовний, тому що вони можуть доповнюватись та змінюватись з урахуванням особливостей та ступеня порушення слуху дитини. Крім цього, ігри, що добираються, і охоплені в них матеріал має відповідати програмі.

До ігор входять завдання за такими напрямками: артикуляційна гімнастика, дихальні вправи, автоматизація звуків (ізолювано, у складах, словах, фразах). Завдання розроблені за різним ступенем складності та варіативності. У гру також

включені: зорова гімнастика, фізкультурна хвилинка, завдання з розвитку дрібної моторики рук та інші.

Наголосимо на важливості та необхідності проведення роботи з розвитку мовлення у дітей з порушенням слуху в умовах сімейного виховання. Ця робота спрямована на формування мовленнєвої здібності, оволодіння мовленням, накопичення словника, уточнення значень слів і побудову фраз з урахуванням різних видів діяльності. Становлення мовлення у сім'ї необхідно поєднати з практичною діяльністю дітей та дорослих під час різних побутових моментів, відвідуванням громадських місць, розвагами дітей. Ця діяльність може стати основою для формування уявлень про різні сфери життя і у зв'язку з цим, створенням природних або спеціально організованих ситуацій спілкування з дитиною. У цих ситуаціях забезпечується засвоєння нових слів та фраз.

Список використаних джерел

1. Беденко Є.Р. Ознаки дислалії у дітей. Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: збірник наукових праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2014. – 276 с.
2. Бєлая А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення в учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
3. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
4. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
5. Блінова Г.Й. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
6. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
7. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Харків: «Ранок», 2011. – 176 с.
8. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВД «Слово», 2008. – 440 с.
9. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. – К.: Радянська школа, 1977. – 144 с.
10. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
11. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
12. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого

взаємопонимання. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.

13. Гудзик І.П. Аудіювання українською мовою: Посібник. – К.: Педагогічна думка, 2003. – 144 с.

14. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.І. Блінова. – К.: Радянська школа, 1985. – 280 с.

15. Довідник вчителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.

16. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки мовлення. – Харків: ОВС, 2002. – 144 с.

17. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

18. Дьоміна І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.

19. Ельконін Д.Б. Детская психология: развитие от рождения до семи лет. – М.: Просвещение, 2000. – 348 с.

20. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 543 с.

21. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.

22. Засенко Н.Ф. Основи сурдопедагогіки. Київ: КДПШ, 1990, –103 с.

23. Індивідуалізація виховання дошкільника: Навч. посіб. / С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко, О.О. Вовчик-Блакитна. – К.: Наукова думка. – 2007. – 200 с.

24. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.

25. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр літератури, 2006. – 664 с.

26. Коваль Г.П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.
27. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – 256 с.
28. Кот М.З. Сурдопедагог з чистою совістю. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Вип. 16. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. С. 92-95.
29. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
30. Кульбіда С.В. Значення педагогічної оцінки в усвідомленні початківцями результатів навчальної діяльності. Дефектологія. – №1. – 2003. – С.37-39.
31. Кульбіда С.В. Поліпшення якості навчання глухих дітей шляхом використання жестової мови: Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – Науково-методичний збірник. – Київ, 2005. – С.333-337.
32. Кульбіда С.В. Українська жестова мова як об'єкт лексикографічної параметризації // Лексикографічний бюлетень. Вип. 12. – Київ, 2005. – С.37-42.
33. Кульбіда С.В. та ін. Основні положення двомовного навчання нечуючих осіб в Україні. С. Кульбіда. Жестове мовлення й сучасність. – К.: ОТ. Ростунов, 2012. – Вип. 7. – С. 42-48.
34. Кульбіда С. В. Білінгвальне навчання нечуючих: стан, перспектива розвитку // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 2-3.
35. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.
36. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. –

Прага, 1994. – 289 с.

37. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.

38. Леонтьев А.Н. Психология общения. – М.: Тарту, 2002. – 358 с.

39. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.

40. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.

41. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.

42. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.

43. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.

44. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.

45. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

46. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусин, Л.И.Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.

47. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – 204 с.

48. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит: №1, №2, №3 для розвитку

- усного і писемного мовлення. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. – 230 с.
49. Наумчук М.М., Наумчук В.І., Давиденко Л.М. Великий універсальний довідник «Я вчуся вчитися». – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 240 с.
50. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – С. 62-364.
51. Основы теории и практики логопедии / Под ред. Р.Е. Левиной. – М: Просвещение, 1968. – 422 с.
52. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.
53. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.
54. Пічугіна Е.А. Мовні ігри в групі і на прогулянці // Вихователь ДНЗ. – 2008. – №6. – С. 52-54.
55. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.
56. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т. Бишова, О. Кондратюк . – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.
57. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.
58. Рібцун Ю.В. Віршики, картинки, звуки для забави і науки. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника (у двох частинах) : альбом для ігор-занять з дітьми 3-6 років. – Харків: Видавнича група «Основа», 2013. – 176 с.
59. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю.В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.
60. Рібцун Ю.В. Сходінками правильного мовлення: навч.-метод. посіб. – Тернопіль : Мандрівець, 2017. – 240 с.

61. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.
62. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.
63. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.
64. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.
65. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.
66. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.
67. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.
68. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип. 4. – Київ: Актуальна освіта, 2007. – 164 с.
69. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.
70. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів //

Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

71. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.

72. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України, 2001. – 212 с.

73. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.

74. Щуцька О.І., Кацан М.І. Здобутки сучасної сурдопедагогіки на прикладі навчально-реабілітаційного центру. Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Збірка наукових праць. – Вип. 16. Київ, 18 травня 2017 року. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2017. – С. 477-488